ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЕННЯ

УДК 340.1:930.1:355.01(477)
DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2026.4.1

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ПРАВОВОМУ ОСМИСЛЕННІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Ілин Любомир Михайлович,
orcid.org/0000-0002-4319-2327
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького,
проректор з якості освіти та цифрової трансформації
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

У статті досліджено історичну пам'ять як чинник правового осмислення російсько-української війни. Обґрунтовано, що пам'ять не є лише ретроспективним відтворенням минулого. В умовах війни вона формує часову рамку агресії, впливає на розуміння її причин, визначає суспільне сприйняття жертв і спротиву та бере участь у легітимації правових рішень. Запропоновано визначати історичну пам'ять у правовому вимірі як суспільно та інституційно сформовану систему відбору, фіксації, оцінювання і передавання уявлень про державно-правове минуле, яка впливає на юридичну інтерпретацію подій, але не підміняє встановлення фактів у належній правовій процедурі. Виокремлено темпорально-причинний, ідентифікаційно-легітимаційний, кваліфікаційно-інтерпретаційний, доказово-документальний і відновно-превентивний виміри історичної пам'яті. Показано, що російська політика пам'яті створила імперську пояснювальну схему, у якій заперечення української історичної суб'єктності використовувалося для виправдання агресії. Українська правова відповідь пов'язана з утвердженням безперервності боротьби за незалежність, деколонізацією публічного простору, документуванням міжнародних злочинів і формуванням практик меморіалізації. Доведено необхідність розмежовувати суспільну пам'ять, історичне знання, юридичний факт і судовий доказ. Сформульовано критерії правомірної політики пам'яті під час війни, до яких належать історична достовірність, повага до гідності постраждалих, правова визначеність, пропорційність, академічна свобода, громадянська інклюзивність і спрямованість на гарантії неповторення.

Ключові слова: *історична пам'ять, російсько-українська війна, правова пам'ять, політика пам'яті, деколонізація, міжнародні злочини, національна ідентичність, гарантії неповторення.*

Ilyn Liubomyr. Historical Memory in the Legal Understanding of the Russo-Ukrainian War

The article examines historical memory as a factor in the legal understanding of the Russo-Ukrainian war. Memory is shown to be more than a retrospective representation of the past. During war it shapes the temporal framework of aggression, influences the interpretation of its causes, determines the public perception of victims and resistance, and contributes to the legitimacy of legal decisions. Historical memory in the legal dimension is defined as a socially and institutionally formed system for selecting, recording, evaluating and transmitting ideas about the state and legal past. It influences the legal interpretation of events but does not replace the establishment of facts through due legal process. The article identifies the temporal and causal, identity and legitimacy, qualification and interpretation, evidence and documentation, and restorative and preventive dimensions of historical memory. Russian memory politics is described as an imperial explanatory framework in which the denial of Ukrainian historical

agency was used to justify aggression. Ukraine's legal response includes affirming the continuity of the struggle for independence, decolonising public space, documenting international crimes and developing practices of commemoration. The article distinguishes social memory, historical knowledge, legal fact and judicial evidence. It argues that memory can provide context and motivate documentation, but it cannot determine the outcome of proceedings or replace the applicable standard of proof. Criteria for a lawful wartime memory policy are proposed. They include historical reliability, respect for the dignity of victims, legal certainty, proportionality, academic freedom, civic inclusion, institutional coherence and an orientation towards guarantees of non-recurrence. Under these conditions, historical memory strengthens the resilience of the legal order and supports a responsible transition from the experience of war to post-war justice.

Key words: *historical memory, Russo-Ukrainian war, legal memory, memory politics, decolonisation, international crimes, national identity, guarantees of non-recurrence.*

Російсько-українська війна далеко вийшла за межі збройного протистояння, а є конфліктом щодо права України на власну історію, державність і самостійне визначення політичного майбутнього. Російська агресія супроводжується запереченням окремішності українського народу, привласненням його історичної спадщини та використанням минулого як аргументу для ліквідації суверенітету. Тому правове осмислення війни потребує аналізу не тільки норм міжнародного і національного права, а й тих уявлень про минуле, через які суспільство розуміє причини агресії, кваліфікує її наслідки та формує вимоги справедливості.

У цьому контексті історична пам'ять набуває нормативного значення. Вона впливає на визначення початку та тривалості війни, на суспільне розуміння окупації, депортацій, знищення культурної спадщини й примусової асиміляції. Через закони, судові рішення, архіви, державні реєстри, назви публічних просторів і практики вшанування пам'ять входить до правової системи. Водночас надмірне зближення пам'яті й права створює ризик, за якого політично схвалене тлумачення минулого починає сприйматися як наперед установлений юридичний факт.

Особливість сучасної ситуації полягає в тому, що пам'ять про війну формується до її завершення. Свідчення потерпілих, цифрові матеріали, місця масових поховань, пошкоджені пам'ятки й досвід окупації одночасно є джерелами суспільної пам'яті та потенційними елементами доказування. Це вимагає такої правової моделі, яка здатна зберігати досвід війни, забезпечувати відповідальність і не допускати перетворення пам'яті на інструмент свавільного обмеження прав або виключення окремих груп із громадянської спільноти.

Методологічною основою дослідження стали праці О. Балинської, М. Рязанова, Д. Азарова, Д. Коваля, Г. Нуріджаняна, В. Венгера, Г. Касьянова, В. Кулика та М. Мялксоо, у яких історична пам'ять розглядається у взаємозв'язку з правовою культурою, національною ідентичністю, політикою безпеки та юридичною оцінкою російської агресії [1; 5; 7–11].

Назагал, варто виокремити декілька тенденційних підходів до теоретичного осмислення цієї проблематики. Перший підхід ґрунтується на розумінні пам'яті та правових артефактів як носіїв культурного коду, через який відбувається збереження й передавання правових цінностей та уявлень про минуле. Другий підхід зосереджений на взаємозв'язку історичних наративів, національної ідентичності та легітимації політичних і правових рішень, що особливо виразно простежується в умовах російсько-української війни. Третій підхід представлений концепціями мнемонічної безпеки та постколоніального осмислення війни, які розкривають використання історичної пам'яті як засобу конструювання загроз, виправдання агресії та заперечення української політичної суб'єктності. Окремий напрям становлять дослідження юридичної кваліфікації дій російської федерації, у яких історичні та ідеологічні наративи враховуються під час встановлення спрямованості злочинної політики й обґрунтування геноцидального наміру.

Водночас недостатньо розробленою залишається цілісна теоретико-правова модель історичної пам'яті як чинника

осмислення російсько-української війни, зокрема її вплив на визначення часових меж агресії, юридичну інтерпретацію подій, легітимацію правових рішень і формування гарантій неповторення, що й вимагає розкриття саме досліджуваної нами проблеми.

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування ролі історичної пам'яті в осмисленні російсько-української війни, визначення основних вимірів її впливу на право та формулювання критеріїв, за яких державна політика пам'яті узгоджується з правами людини, верховенством права й завданнями повоєнної справедливості.

Історична пам'ять як поняття, не є тотожною поняттю історичного знання, адже останнє претендує на критичну перевірку джерел, реконструкцію контексту та можливість перегляду висновків. Натомість пам'ять відбирає з минулого події, постаті й символи, що мають значення для самоопису спільноти, поєднує знання, досвід, емоцію, моральну оцінку й очікування справедливості. Саме тому пам'ять здатна підтримувати право, але не може замінити його процедур установлення істини.

Якщо говорити про правову площину, то історичну пам'ять доцільно трактувати як суспільно та інституційно сформовану систему відбору, фіксації, оцінювання і передавання уявлень про державно-правове минуле, яка впливає на тлумачення юридично значущих подій, легітимацію правових рішень, відновлення прав постраждалих і створення гарантій неповторення. Таке визначення охоплює не лише пам'ять про завершені історичні події, а й поширюється на досвід, що формується під час війни, коли суспільство вже здійснює відбір фактів і надає їм значення, хоча остаточні юридичні оцінки можуть бути ще не сформовані.

Правове осмислення війни за участю історичної пам'яті відбувається у п'яти взаємопов'язаних вимірах. Першим є темпорально-причинний вимір. Він визначає часову рамку війни та дає змогу побачити зв'язок між сучасною агресією, попередніми формами імперського підпорядкування, русифікацією, політичними репресіями й запереченням української державності. Такий зв'язок не означає, що всі історичні конфлікти становлять єдину безперервну юридичну подію. Йдеться про виявлення стійких моделей влади та аргументації, які відтворюються у нових політичних і правових умовах.

Закон України про засади державної політики національної пам'яті Українського народу закріпив поняття Війни за Незалежність України як боротьби проти російської агресії, що розпочалася 19 лютого 2014 року [3]. Ця норма має важливе значення для подолання уявлення про події 2014 та 2022 років як про різні конфлікти. Вона утверджує юридично значущу часову єдність агресії й водночас змінює перспективу її сприйняття. У центрі опиняється не назва, яку агресор надає своїм діям, а тривала боротьба України за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність.

Другим є ідентифікаційно-легітимаційний вимір. Пам'ять пов'язує сучасний спротив із попередніми формами боротьби за державність і допомагає суспільству осмислити оборону країни як захист політичної суб'єктності. Після 2014 року українська ідентичність стала виразніше громадянською, а російська агресія посилила солідарність громадян різного етнічного походження та мовної практики [9, p. 601]. Тому легітимаційна функція пам'яті не повинна будуватися на етнічній однорідності. Її правовою основою є приналежність до української політичної нації, визнання суверенітету держави та повага до людської гідності.

У цьому вимірі особливо помітною є відмінність між українською та російською моделями пам'яті. Російський офіційний наратив послідовно відтворював образ єдиного історичного простору, у якому Україна не має самостійної суб'єктності. Так, Г. Касьянов показує, що політика спільного минулого перетворилася на засіб взаємного заперечення, а в російському випадку стала частиною аргументації війни [8, p. 800]. При цьому, історичний наратив не є самостійною юридичною причиною агресії але створює пояснювальну схему, за допомогою якої насильство подається як нібито відновлення історичної справедливості.

Третім є кваліфікаційно-інтерпретаційний вимір. Історична пам'ять впливає на мову, якою право описує війну. Поняття агресії, окупації, депортації, русифікації, колоніальної політики й геноциду помі-

щають окремі факти у ширший контекст [1, с. 747]. Це дає змогу бачити не випадкову сукупність порушень, а можливу систему дій, спрямованих проти держави, групи або її культурних основ. Водночас контекст не звільняє від доведення кожного елемента складу міжнародного злочину.

Зазначене історичної ті особливо важливе в контексті питання геноциду. Так, колектив українських дослідників доводить, що заперечення існування української нації, псевдоісторичне обґрунтування вторгнення, насильницьке переміщення дітей і руйнування культурної спадщини мають оцінюватися у сукупності під час установлення спеціального наміру [7, p. 249]. Для правової науки це означає необхідність враховувати історичний та ідеологічний контекст. Водночас остаточна кваліфікація потребує належних доказів і компетентного судового рішення. Суспільне переконання у характері злочину не може саме собою замінити правовий стандарт доказування.

Четвертим є доказово-документальний вимір. Пам'ять про сучасну війну формується через масив цифрових і матеріальних свідчень. Фото, відео, супутникові зображення, дописи в соціальних мережах, свідчення очевидців і документи окупаційних органів можуть одночасно виконувати історичну, меморіальну та процесуальну функції. Проте ці функції не збігаються. Матеріал може мати велику суспільну переконливість, але бути непридатним для суду через невстановлене походження, втрату метаданих або порушення ланцюга збереження.

Тому формування пам'яті про війну має поєднувати відкритість із професійними стандартами документування. В цьому контексті слушною є думка Т. Ткачук і В. Оніщенко, які обґрунтовують необхідність перевірки автентичності, цілісності та простежуваності цифрових доказів, а також протидії їх навмисному спотворенню [6, с. 314]. Для майбутньої політики пам'яті це означає потребу зберігати не лише візуальний образ події, а й відомості про джерело, час, місце, спосіб отримання та перевірку матеріалу. Верифікований цифровий архів здатний одночасно підтримувати правосуддя, наукове дослідження й суспільну пам'ять.

П'ятим є відновно-превентивний вимір. Пам'ять має значення для визнання жертв, відшкодування шкоди, відновлення доброго імені, повернення культурних цінностей і встановлення гарантій неповторення [5, с. 48]. У цьому сенсі меморіалізація не є завершальним символічним жестом після правосуддя. Вона входить до ширшого процесу відновлення правового статусу постраждалих і публічного визнання неправомірності заподіяного їм насильства. Пам'ять повертає жертві ім'я та місце у спільній історії, тоді як право надає цьому визнанню визначеної форми й наслідків.

Відновно-превентивна функція охоплює також збереження негативного досвіду. Демонтаж символу імперської влади або зміна назви не повинні означати знищення знання про відповідний період. Правомірна деколонізація переносить об'єкт із режиму публічного вшанування до режиму критичного документування й пояснення. У такий спосіб суспільство відмовляється від нормативної присутності імперського символу, але зберігає відомості про механізми панування, яким цей символ служив.

Закон про засудження російської імперської політики та деколонізацію топонімії визначив правові механізми усунення її символіки з публічного простору [4]. Цей крок слід розглядати не як редагування історії, а як зміну нормативного статусу успадкованих знаків. Назва вулиці, пам'ятник або меморіальна дошка не лише повідомляють про минуле. Вони виражають публічне схвалення та ієрархію цінностей. Держава має право відмовитися від вшанування діячів і подій, пов'язаних із запереченням української суб'єктності, якщо така відмова здійснюється на підставі закону й належно мотивованого рішення.

Разом із тим воєнний контекст посилює небезпеку сек'юритизації пам'яті. Ми поділяємо думку М. Мялксоо, що перетворення певної версії минулого на об'єкт безпеки може спричинити делегітимацію альтернативних інтерпретацій і відтворити нове відчуття загрози [10, p. 226]. Для України захист від російської історичної пропаганди є об'єктивною потребою. Однак безпекова мета не скасовує вимог правової визна-

ченості, пропорційності, академічної свободи та можливості добросовісної дискусії щодо суперечливих сторінок українського минулого.

Постколоніальне прочитання війни дає змогу пояснити, чому боротьба за символи, мову, архіви й культурну спадщину не є другорядною щодо територіальної оборони. М. Мялксоо характеризує війну як постколоніальний момент, що виявив імперський характер російського бачення України [11, p. 475]. Деколонізація у праві означає не заміну одного закритого канону іншим. Її зміст полягає у відновленні української суб'єктності, відкритті замовчуваних досвідів і критичному переосмисленні правових та інституційних форм, успадкованих від імперського й радянського панування.

З огляду на зазначене, правове регулювання пам'яті про війну має спиратися на систему взаємопов'язаних критеріїв. Першим є критерій історичної достовірності. Рішення повинно ґрунтуватися на перевірених джерелах і чітко розрізняти встановлений факт, наукову інтерпретацію, суспільну оцінку та правову кваліфікацію. Держава може формулювати власну ціннісну позицію, але не повинна вимагати однакового тлумачення всіх аспектів минулого, якщо вони залишаються предметом добросовісної наукової дискусії.

Другим є критерій поваги до гідності постраждалих. Публічне використання свідчень, фото, відео й персональних даних має враховувати волю потерпілих і родин загиблих, ризик повторної травматизації та вимоги захисту приватності. Меморіалізація не повинна перетворювати людське страждання на безособовий політичний ресурс. Визнання жертв передбачає збереження їхньої індивідуальності, правового статусу та права бути почутими [2, с. 105].

Третім є критерій правової визначеності й пропорційності. Обмеження використання символів або поширення певних матеріалів повинні мати чітку законну мету, передбачувані підстави та можливість оскарження. Необхідно відрізняти пропаганду агресії від дослідження, цитування, музейного показу, мистецького осмислення й критичного обговорення. Інакше захист пам'яті може перетворитися на засіб контролю над знанням і суперечити демократичному характеру українського правопорядку.

Четвертим є критерій академічної свободи та аргументованого плюралізму. Війна не усуває необхідності досліджувати складні й морально неоднозначні сторінки минулого. Навпаки, стійкість правової пам'яті залежить від її здатності витримувати перевірку джерелами й відкриту дискусію. Критичне дослідження власної історії не послаблює державність, якщо воно не заперечує очевидних фактів агресії та не перетворюється на свідоме виправдання злочинів.

П'ятим є критерій громадянської інклюзивності. Пам'ять про війну повинна охоплювати досвід військовослужбовців, цивільних, полонених, депортованих дітей, внутрішньо переміщених осіб, мешканців окупованих територій, національних меншин і українців за кордоном. Спільний наратив не означає однаковості індивідуального досвіду. Його об'єднавчою основою мають бути свобода, гідність, право на державну незалежність і відповідальність за міжнародні злочини.

Шостим є критерій інституційної узгодженості. Архівування, розслідування, меморіалізація, освіта, охорона культурної спадщини та деколонізація не можуть розвиватися як ізольовані напрями. Необхідні сумісні стандарти опису подій, збереження даних, доступу до матеріалів і захисту персональної інформації. Важливо також розмежовувати повноваження слідчих органів, архівних установ, музеїв, органів місцевого самоврядування й наукових інституцій.

Сьомим є критерій спрямованості на гарантії неповторення. Пам'ять має не лише закріплювати образ пережитого, а й впливати на майбутні правові та інституційні рішення. Документування практик окупації повинно враховуватися під час реформування сектору безпеки, захисту культурної спадщини, освіти, інформаційної політики та відновлення звільнених територій. За цієї умови пам'ять стає джерелом правового навчання, а не лише засобом символічного відтворення травми.

Застосування наведених критеріїв дає змогу запропонувати послідовну модель правового опрацювання пам'яті про війну. Спочатку відбувається документування

та збереження матеріалів із дотриманням процедурних стандартів. Далі здійснюються історична контекстуалізація й юридична кваліфікація. Після цього держава та суспільство визначають форми визнання постраждалих, меморіалізації, відшкодування й публічного пояснення. Завершальним елементом стає використання здобутого досвіду для реформ і гарантій неповторення. Кожен етап зберігає власні методи та не підміняє інші.

У такій моделі право не встановлює єдину завершену пам'ять про війну. Воно створює умови для збереження достовірних відомостей, захисту прав постраждалих, відповідальності винних і демократичного формування спільного наративу. Історична пам'ять зі свого боку надає праву часової глибини, показує зв'язок між окремим порушенням і тривалими практиками панування та підтримує суспільну вимогу справедливості. Їхня взаємодія є продуктивною лише тоді, коли пам'ять не підміняє доказування, а право не монополізує історичну істину.

Таким чином, історична пам'ять у правовому осмисленні російсько-української війни виконує не одну, а кілька взаємопов'язаних функцій. Вона встановлює часову й причинну перспективу агресії, підтримує громадянську ідентичність і легітимність спротиву, впливає на інтерпретацію юридично значущих подій, забезпечує документування досвіду та спрямовує право до відновлення справедливості й гарантій неповторення. Російська політика пам'яті стала частиною імперської аргументації війни, оскільки заперечувала українську історичну й політичну суб'єктність. Українська відповідь має ґрунтуватися не на дзеркальному відтворенні авторитарної моделі пам'яті, а на поєднанні деколонізації з конституціоналізмом, правами людини та відкритістю наукового пізнання.

Історична пам'ять не є доказом сама по собі й не може визначати результат судового провадження. Її правове значення полягає у формуванні контексту, мотивації до документування, суспільного визнання жертв та інституційного навчання. Правомірна політика пам'яті про війну повинна відповідати критеріям історичної достовірності, поваги до гідності постраждалих, правової визначеності, пропорційності, академічної свободи, громадянської інклюзивності, інституційної узгодженості й спрямованості на неповторення. За таких умов пам'ять стає складовою стійкості правопорядку та основою відповідального переходу від досвіду війни до повоєнної справедливості.

Інформація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балинська О. М. Пам'ять як семіотичний засіб формування загальнолюдських прав та історико-національної правової політики держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 746–753. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.132.

2. Варга Т. М. Порушення прав людини на доступ до культурної спадщини під час російської агресії проти України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 104–108. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.16.

3. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу: Закон України від 21.08.2025 № 4579-IX. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2025, № 50, ст.219. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text.

4. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2023, № 65, ст.221. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text .

5. Рязанов М. Ю. Правові артефакти та культурний код права. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 46–51. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.06.

6. Ткачук Т. Ю., Оніщенко В. Г. Забезпечення достовірності цифрових доказів воєнних злочинів: механізми протидії counter forensics. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. Ч. 3. С. 310–317. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.44.

7. Azarov D., Koval D., Nuridzhanian G., Venher V. Understanding Russia's Actions in Ukraine as the Crime of Genocide. *Journal of International Criminal Justice*. 2023. Vol. 21. №. 2. P. 233–264. DOI: https://doi.org/10.1093/jicj/mqad018.

8. Kasianov G. History Politics in the Russian–Ukrainian Relations, the 2000s–2022: Shared Past as a Casus Belli. *Nationalities Papers*. 2026. Vol. 54. Special Issue 4. P. 786–811. DOI: https://doi.org/10.1017/nps.2025.24.

9. Kulyk V. National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68. №. 4. P. 588–608. URL: https://www.jstor.org/stable/43965000.

10. Mälksoo M. 'Memory Must Be Defended': Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*. 2015. Vol. 46. №. 3. P. 221–237. DOI: https://doi.org/10.1177/0967010614552549.

11. Mälksoo M. The Postcolonial Moment in Russia's War Against Ukraine. *Journal of Genocide Research*. 2023. Vol. 25. №. 3–4. P. 471–481. URL: https://researchprofiles.ku.dk/en/publications/the-postcolonial-moment-in-russias-war-against-ukraine/.

Дата першого надходження статті до видання: 21.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 03.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)